

Передмова

Одного разу я вирішила написати про людину, в чийй голові жили дві свідомості, і назвати цю книжку «Двотямна людина». Вийшло не зовсім так.

Задумана і написана книжки — завжди геть різні. Одна з них існує об'єктивно, у вигляді рукопису або багатьох тисяч надрукованих примірників. Інша — суб'єктивно. Вона є альфою і омегою для першої. Коли реальна книжка пишеться, вона постійно прагне наблизитися до цієї, уявної, як зображення в дзеркалі прагне наблизитися до людини, що підійшла до нього. Але вони ніколи не збігаються. Лише в поезії, яка ламає всі бар'єри, двоє можуть зустрітися, й одне стане іншим.

Перечитуючи написану книжку, я завжди бачу перед внутрішнім поглядом ту, яку задумала від початку. І та, задумана, краща. Всі плюси, всі сильні сторони написаного твору – лише бліда подоба, віддзеркалення чеснот і міці, які я бачила, але не спромоглася зберегти.

Коли розбіжності надто істотні, я знаходжу втіху у платоністських міркуваннях про те, що

та суб'єктивна, уявна книга і собі є лише тінню ідеальної Книги, якої ніхто й ніколи не зможе сягнути.

А тим часом перший видавець взяв та й вигадав назву «Місто ілюзій», яку я подеколи взагалі не впізнаю, хоча ніби ще не дійшла до того, щоб запитувати, хто ж це написав.

Ця книга страждає на хворобу лиходія. Втім, не лише вона, і не тільки в науковій фантастиці таке трапляється.

Сучасній літературі притаманне кліше: поганці цікаві, добрі люди нудні. Воно хибне, навіть якщо прийняти те сентиментальне визначення зла, на якому воно ґрунтується; добрі люди, на кшталт добре приготованої їжі, добре написаної музики, добре зроблених меблів тощо, хоч з етичного боку їх розглядай, хоч з естетичного, як правило, цікавіші, розмаїтіші, складніші й дивовижніші, ніж погані люди, погано приготовлена їжа тощо. Симпатичний пройдисвіт, романтичний злочинець, Сатана-революціонер – всі вони, по суті, лише вигадка літераторів, яких не зустрінеш у повсякденному житті. Вони є втіленням прагнень, відбитками душ; отому їхня життєва сила є величезною і тривалою. Але вони більше пасують поезії чи драматургії, ніж роману. Люди в романах, як і в повсякденному житті, зазвичай

більш-менш дурні, некомпетентні, жадібні, лізуть не в своє діло і чинять зло без особливого наміру; поміж них повноцінний Лиходій здається неймовірним (як і в повсякденному житті). Потрібен вельми потужний романіст, щоб написати персонажа, водночас правдоподібно і переконливо злого, як, наприклад, у Діккенса Урія Гіп або, трохи меншою мірою, Стірфорс. Справжні лиходії зустрічаються рідко і, гадаю, ніколи не ходять зграями¹. «Табуни поганих хлопців» — смерть для роману. Байдуже, чи їх зібрали за політичними вподобаннями, расою, статтю, вірою, біологічним видом абощо, це просто не працює. Шінги – найменш переконливі персонажі з усіх, яких я колись писала. Вони виникли як спроба виконати наказ моєї старшої дочки. Коли Елізабет було вісім рочків, вона підійшла до мене і сказала: «Я вигадала людей, які називаються Шінги. Ти мусиш написати про них». — «А які вони?» — запитала я, й вона відповіла, з божественною усмішкою на вустах і сяючими очима: «Вони погані». Але я не впоралася. В мене вийшов загін маленьких Гітлерів з відкритого космосу; хлопців у чорних капелюхах. Треба було змусити Елізабет розказати мені, як саме виконати її бажання. Вона б цілком

¹ Колись ми теж так гадали, любий читачу. (Прим. М. Великанової).

могла впоратися. Восьмирічні діти знають, що таке зло. А дорослі плутаються.

Кожен роман дає тобі шанс зробити щось, що без нього ти ніколи не зробив би; це справедливо як для автора, так і для читача. Здається, єдиною правильною реакцією на це є вдячність. За що я вдячна цій книзі:

За можливість винайти візерункову рамку (хотіла б я мати таку!).

За можливість використати мій власний «переклад» (зіставлено-здертий) Дао Де-Цзін.

За можливість уявити мою країну, Америку, без міст, майже без містечок, заселеною представниками нашого виду так само мало, як п'ятсот років тому; уявити неосяжність цієї землі, її безлюдну красу; то тут, то там (довільно, бо всі закономірності порушено) виринає крихітне людське поселення; руїни супермаркета чи залишки автостради виглядають таємничо й жалюгідно, як і будь-що під дією часу. Відчуття часу, ба більше, простору, протяжності, безмірності континенту. Безмірності й безлюдності. Прерії, ліс; підлісок, кущі, трави, бур'яни; дику природу. Нині ми зверхньо говоримо про «порятунок дикої

природи» для «рекреаційних цілей», але дика природа не має цілей, її не можна ані знищити, ані врятувати. Там, де ми приборкуємо прерії, постають звалища розбитих автівок і нетрі, жахливі, багатолюдні, порожні. Дика природа — це безлад. Дика природа — це сама земля, а ще міжзоряний пил, із якого утворюються нові землі.

За можливість пограти з лісом. Лісом свідомості. Лісами всередині лісів.

За можливість поговорити про цивілізацію не як про злу силу — обмеження, примус, репресії, владу, — а як про втрачену нагоду, ідеал правди. Місто як мету і мрію. Взаємозалежність порядку і щирості. Жодне слово, жодна мить, жоден спосіб існування не є більш або менш «справжнім», ніж інші, все є «природним»; відрізняється лише яскравість і точність сприйняття, чіткість і чесність мови. Мірилом цивілізації можна вважати здатність особи казати правду.

Відтак, за можливість зауважити, що запрограмовані свині можуть промовляти етичні речі, проте не правдиві.

За можливість вирушити ще в одну мандрівку. Більшість моїх історій існують, щоб виправдати мандрівку (Надалі ми шанобливо називатимемо це Темою Виправи). Насправді я ніколи не замислювалася над сюжетом аж так серйозно, мені

йшлося про те, щоб дістатися з точки А в точку Б — чи, частіше, з точки А в точку А — найскладнішим і найбільш обхідним шляхом.

За можливість дати землям між Вічітою і Пуебло гідного їх правителя.

За можливість збудувати місто над Чорним Каньйоном національного парку Ґаннісон.

За можливість трохи посперечатися з гаслом «благоговіння перед життям», яке надто багато виносить за дужки, даючи брехні змогу пробратися всередину цього яблука і зробити його повністю гнилим.

За можливість подарувати Ролері і Джекобу Аґату нащадка.

За можливість розпочати й закінчити книгу темрявою, наче сном.

1

Уявіть собі пітьму.

У пітьмі, зверненій від сонця, народився німий дух. Повністю занурений у хаос, він не знав жодних форм і шаблонів. Не мав мови й не знав, що пітьма — це ніч.

Щойно так і не згадане ним світло просіяло біля нього, він почав рухатися — плазуючи, рачкуючи, іноді піднімаючись на ноги; він, однак, не йшов кудись. Не торував шляху в довколишньому світі, бо шлях передбачає початок і кінець. Все навколо нього перебувало у безладі, все опиралося йому. Плутанину його буття спонукали до руху сили, яким не відав назви: жах, голод, спрага, біль. Темним лісом незрозумілих речей рухався навпомацки, поки не зупинила його ніч — іще потужніша сила. Але коли знову постало світло, рушив далі. Зненацька вийшовши на відкриту сонячному світлу Чистину, випростався і якусь мить стояв. А тоді прикрив очі руками й закричав уголос.

Парф ткала на своєму верстаті в залитому сонцем саду, коли побачила його на краю лісу. Вона одразу зметикувала, що треба покликати

інших. Однак Парф нічого не боялася, тож коли всі вийшли з будинку, вона вже рушила через усю Чистину до незграбної постаті, скарлюченої у високому, зрілому різнотрав'ї. Поки решта наблизилися, вона вже поклала руку йому на плече і, нахилившись, лагідно промовляла до нього.

Розвернувшись до інших, Парф здивовано запитала:

— Бачите, які в нього очі?..

Очі й справді були дивні. Зіниця напрочуд велика; райдужка кольору посірілого бурштину витягнулася овалом, і білок узагалі не було видно.

— Як у kota, — сказала Гарра.

— Наче яйце, що повністю складається з жовтка, — сказав Кай, і в його голосі бриніла певна неприязнь, стривоженість, викликана цією маленькою, але істотною відмінністю.

З іншого боку, здавалося, що під подряпинами, брудом і багнукою, які вкрили його обличчя та оголене тіло за той час, поки він безцільно продирався лісом, — всього лише чоловік, хіба що трохи блідіший за тих коричневошкірих людей, котрі тепер оточили його і тихо обговорювали, поки він скоцюбився під яскравим сонячним світлом, зіщулившись і тремтячи від виснаження й страху.

Хоча Парф і дивилася просто в його дивні очі, ані проблиску розуміння в них вона не зустріла.

Він був глухим до її слів і не розумів сенсу її жестів.

— Безмозкий чи причинний, — мовив Зоув. — А ще вмирає з голоду; та цьому ми можемо зарадити.

І Кай разом з юним Фурро наполовину відвели, наполовину затягли хлопця, що ледь пересував ноги, до будинку. Там вони, Парф і Каштанчик спромоглися нагодувати й вимити його, а тоді прилаштували на солом'яну постіль, загнавши йому в вени сонного дурману, щоб нікуди не дівся.

— Він Шінг? — запитала Парф у батька.

— А ти? Чи я? Не будь наївною, любя, — відказав Зоув. — Якби я міг відповісти на це запитання, я б урятував Землю. Втім, сподіваюся, я зможу з'ясувати, чи він божевільний, чи при розумі, чи недоумкуватий, звідки прийшов сюди і як надібав ці жовті очиська. Чи людство під старість настільки виродилося, що почало схрещуватися з котами чи соколами? Попрохай-но Кретьян підійти до спальної веранди, доню.

Парф слідом за своєю сліпою кузиною Кретьян піднялася сходами до затіненої, прохолодної веранди, де спав незнайомиць. Там уже чекали Зоув і його сестра Карелл на прізвисько Каштанчик. Обоє сиділи рівно, схрестивши ноги, Каштанчик бавилася зі своїм рукоділлям, Зоув просто нічого не робив: брат і сестра прожили вже чимало, на

їхніх широких коричневих обличчях читалися пильність і дивовижний спокій. Дівчата сіли поруч, не порушуючи вмиротвореної тиші. Парф мала шкіру червонувато-коричневого кольору і довге, блискуче чорне волосся. З одягу на ній були лише сріблясті бриджі, що вільно сиділи на тілі. Кретьян, трохи старша, була темнішою і кволюю; її пусті очі прикривала червона стрічка, вона ж тримала вкупі її пишне волосся. Як і мати, дівчина була вбрана в туніку з тонкотканого полотна з витисненим малюнком. Стояла спека. Літня днина випалювала сади під верандою й поля, що тягнулися Чистиною. З усіх боків, досить близько до будинку, щоб затіняти його своїм гіллям, вкритим листям і крилатками, і досить далеко навсібіч, щоб удалині зливатися в синю імлу, тягнувся ліс.

Певний час четверо людей сиділи тихо, разом і окремішньо, не розмовляючи, проте поєднані.

— Бурштинова все вислизає з візерунку Безміру, — з усмішкою сказала Каштанчик, відкладаючи рамку, на якій перехрещувалися дротини для нанизування коштовних намистин.

— Всі твої намистини зникають у Безмірі, — озвався її брат. — Це через твій пригнічений містицизм. От побачиш, закінчиш, як наша мати: бачитимеш візерунки в порожній рамці.

— Пригнічений фіглі-міглізм, — передражнила його Каштанчик. — Ніколи я нічого в собі не пригнічувала.

— Кретьян, — сказав Зоув, — у цього чоловіка рухаються повіки. Певно, він у фазі сновидінь.

Сліпа дівчина підсунулася ближче до солом'яної постелі. Випростала руку, і Зоув обережно поклав її на лоба незнайомцеві. Всі знову мовчали. Слухали. Та лише Кретьян могла чути.

Зрештою вона підвела доти схилену голову.

— Нічого, — дещо напружено повідомила дівчина.

— Нічого?

— Плутанина... Порожнеча. В нього немає розуму.

— Кретьян, дай-но я розповім тобі, який він. У нього ноги людини, що довго ішла, й руки людини, що багато працювала. Сон і ліки розслабили його обличчя, але тільки розум здатен сформувати такі риси.

— Який він мав вигляд, коли не спав?

— Наляканий, — сказала Парф. — Наляканий і здичавілий.

— Може, він чужинець, — припустив Зоув, — не терранин, хоча як таке може бути... Та він може мислити інакше, ніж ми. Спробуй іще раз, поки він спить.

— Я спробую, дядьку. Але я не відчуваю жодного розуму, жодної справжньої емоції чи вольового зусилля. Розум немовляти лякає, та це... Це гірше — темрява і якась порожня мішанина...

— Що ж, тоді тримайся осторонь, — просто сказав Зоув. — Розуму не варто перебувати там, де розуму немає.

— Його темрява гірша за мою, — зауважила дівчина. — У нього каблучка на руці...

Вона на мить накрила руку чоловіка своєю, чи то жаліючи, чи то перепрошуючи в нього, безтямного, за те, що підслуховувала його сновидіння.

— Так, простий золотий перстень без будь-яких позначок. На його тілі не було нічого, крім нього. Його розум оголили так само, як його і тіло. І таким сіромаха вийшов до нас із лісу — та хто його послав?

Вся родина Дому Зоува, окрім маленьких дітей, зібралася того вечора у великій залі вниз, де високі вікна були розчахнуті, щоб впустити вологе нічне повітря. Зоряне сяйво, дерева навкруги, дзюркіт струмочка — все це долинало сюди, у тьмяно освітлену кімнату, і між кожною людиною і її сусідом, між промовленими ними словами залишався певний простір для тіней, нічного вітру і тиші.

— Правда чимдуж оминає незнайомця, — сповістив Господар Дому своїм низьким голосом. — Незнайомець приніс нам вибір між кількома малоймовірними речами. Може, він недоумкуватий від народження, котрий випадково забрів сюди; але тоді хто загубив його? Може, його мозок зазнав ушкоджень через нещасний випадок або умисний злочин. Чи, може, він Шінг, який замаскував свою свідомість під удавану нерозумність. Чи він не людина і не Шінг — але хто тоді? Немає жодних доказів, які підтвердили або спростували б будь-яке з цих тверджень. Що ми робитимемо з ним?

— Подивимося, чи можна його навчити, — запропонувала Росса, дружина Зоува.

Заговорив старший син Господаря, Меток:

— Якщо його можна навчити, то йому не можна довіряти. Може, його якраз і послали сюди, щоб вчитися, вивідати наші звичаї, знання, таємниці. Такий собі кіт, якого виростять добрі миші.

— Я не добра миша, синку, — зауважив Господар. — Тож ти гадаєш, що він Шінг?

— Або їхнє знаряддя.

— Ми всі — знаряддя Шінгів. Що ти зробив би з ним?

— Убив би його, поки він не прокинувся.

Подув легенький вітерець, десь на вологій, осяяній зорями Чистині озвалася дрімлюга.

— Я от думаю, — сказала Найстарша Жінка, — чи може він бути жертвою, а не знаряддя. Може, Шінги зруйнували його розум, караючи за якийсь вчинок чи думку. Чи варто нам тоді доводити це покарання до кінця?

— Це було б справжнім милосердям, — відповів Меток.

— Смерть — це облудне милосердя, — гірко заперечила Найстарша Жінка.

І так вони обговорювали цю дивну пригоду, схиляючись то до одного рішення, то до іншого, стурбовані як моральним аспектом, так і важчими, жаскішими гризотами, що про них не казали прямо, лише натякали щоразу, коли лунало слово «Шінги». Парф не брала участі в дискусії, бо було їй лише п'ятнадцять років, але уважно слухала. Вона відчувала певний зв'язок із незнайомцем, співчувала йому і хотіла, аби він вижив.

Ранья і Кретьян долучилися до решти; Ранья зробила незнайомцеві всі фізіологічні тести, які могла, а Кретьян тим часом стояла поруч, готова вловити будь-який ментальний відгук. Наразі вони мало про що могли доповісти, окрім хіба того, що нервова система чужинця, зони відчуттів

і рухові зони мозку працюють нормально, хоча фізичні реакції та моторна функція на рівні десь однорічної дитини, а стимулювання мовних центрів не дало жодного результату взагалі.

— Сила чоловіка, координація немовляти і порожнеча замість розуму, — підсумувала Ранья.

— Якщо ми не вб'ємо його, наче дику тварину, — сказала Каштанчик, — нам доведеться приручати його, наче дику тварину...

Озався Кай, брат Кретьян.

— Здається, варто спробувати. Хай хтось молодший із нас опікується ним. Побачимо, що вдасться зробити. Зрештою, ми ж не мусимо відразу навчати його Таємним Канонам. Принаймні почати варто з того, щоб навчити його не ходити під себе... Я хочу зрозуміти, чи він людина. Як ти вважаєш, Господарю?

Зоув випростав свої довгі руки.

— Хтозна? Може, аналізи крові, які зробила Ранья, дадуть нам відповідь. Я ніколи не чув, щоб у когось із Шінгів були жовті очі або якісь інші відмінності від терран. Та якщо він не Шінг і не людина, то хто? Жодна істота з відомих Інших Світів не ступала на Землю вже дванадцять століть. Як і ти, Каю, гадаю, я ризикнув би й дозволити йому бути поміж нас із чистої цікавості...

Тож вони залишили життя своєму гостеві.

Спочатку він завдавав небагато клопоту молодшим, які його доглядали. Повільно відновлював сили, багато спав, а решту часу здебільшого тихенько сидів або лежав. Парф назвала його Фальк, що на діалекті Східного Лісу означало «жовтий», за шкіру блідо-жовтуватого кольору й опалові очі.

Одного ранку за кілька днів після його появи Парф, натрапивши в полотні, яке ткала, на стібок, що вибився з візерунку, залишила свій ткацький верстат на сонячній батареї торохкотіти самотужки посеред саду, а сама забралася на веранду, де тримали «Фалька». Він не помітив, як вона увійшла. Сидів на постілі і вдивлявся у тьмянний серпанок літнього неба. Від довгого погляду його очі засльозилися, він енергійно витер їх рукою, тоді, побачивши руку, витріщився на неї, роздивився з обидвох боків. Насупивши чоло, зводив і розводив пальці. Потім знову повернувся обличчям до білого сонячного ока й повільно, наче досліджуючи, простягнув до нього руку.

— Це сонце, Фальку, — промовила Парф. — Сонце...

— Сонце, — повторив він, вдивляючись, сконцентрувавшись на ньому, і порожнечу та байдужість його буття заповнили сонячне світло і звук його імені.

Так почалося навчання.

Зміст

Передмова	3
1	9
2	40
3	74
4	102
5	131
6	161
7	193
8	218
9	255
10	288
Місто ілюзій та алюзій (<i>Марія Великанова</i>)	315